

## ТУРК ДУНЁСИ ЮЛДУЗЛАРИ

**Насафий**

(Евгений Ефимович Березиков)

# ХОЖА АҲМАД ЯССАВИЙ

ТОШКЕНТ

Ғафур Ғулом номидаги  
Адабиёт ва санъат нашриёти  
1993

Русчадан МАҲКАМ МАҲМУД таржимаси

Ҳаётлик чоғидаёқ орифлар султони деган номга сазовор бўлган Хожа Аҳмад Яссавий қабри Шарк мусулмонларининг муқаддас қадамжосидир. Насафий (Е. Березиков) ушбу бадиасида кўплаб ривоятлар ва муайян далилларга суяниб, у зотнинг ҳаёти ва ислонни тарғиб қилиш, мустаҳкамлаш борасидаги фаолиятини ёритган. Унда Яссавийнинг Бухородан Яссига келиши ва 63 ёшидан бошлаб ер остига кириб яшаши сабаблари ҳақида ҳам сўз боради.

Каломи шарифда Оллоҳнинг минг битта исми борлиги айтилади. Муҳаммад пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг олти юз исми бор экан. Туркистонда ва бутун дунёда машҳур азиз авлиёлардан Аҳмад Яссавийнинг табаррук ўн бир исмини ёд этишади. Ислон динида табаррук номлар беҳудага айтилмайди. Бу муборак номларда теран рамзий маънолар бор.

Зеро, инсонлар ўзига берилган исмлар билан дунёдаги барча жонли ва жонсиз мавжудотлардан фарқланиб туради. Исмларда эзгу ниятлар ёхуд ҳашаки ҳою ҳаваслар акс этади. Қадимги Юнонистон донишмандлари «исм—қисматдир», деб бежиз айтишмаган.

Баъзи исмлар ўша инсоннинг тириклигидаёқ унутилиб кетади, баъзи табаррук исмларни эса асл фарзандларига инсониятнинг ўзи беради.

Бизнинг замонамизгача етиб келган қадимий бир муҳрда Туркистонлик авлиёнинг ўн бир исми нақш этилган.

Кул Хожа Аҳмад ибн Иброҳим ибн Маҳмуд ибн Ифтихор ибн Исҳоқ ҳазрати Султон ал-орифин Аҳмад Яссавий тарих олдида, халқ олдида ва Оллоҳ таоло назарида қандай хислатлари ва маънавий-маданий мероси билан бунчалар азизу мукаррамлик топган?

Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да ёзишича, Хожа Аҳмад Яссавий «Мақомати олий ва машҳур, каромати матоволий (кароматгўйлиги юксак) ва номахсур (қурсурсиз) эрмиш... Имом Юсуф Ҳамадонийнинг асҳобидиндур».

Аҳмад Яссавий Туркистоннинг Чимкент кенти яқинида, Сайрам қасабасида таваллуд топган. Отаси Иброҳим ибн Маҳмуд ибн Ифтихор шажараси пайғамбар Муҳаммад алайҳиссаломнинг қизлари Фотима авлодидан, ўн биринчи бўғинда авлиё шайх Исҳоқ бобога туташгандир. Аҳмад Яссавийнинг онаси Қорасоч ойим иродали, доно ва гўзал аёл эди. Шайх Иброҳим ва Қорасоч ойимнинг ҳурмату нуфузи баланд эди. Туркистонда, Сайрамда ҳозиргача Иброҳим ва Қорасоч ойим мазоридан зиёратчиларнинг қадами узилмайди.

Аҳмад Яссавий манокӣб (ҳаётнома)ларида унга етти ёшлик чоғида туркий халқларнинг авлиёларидан Арслон Бобнинг назари тушгани айтилади. «Девони ҳикматда ҳам шу ҳақда далолат бор:

Етти ёшда Арслонбобга қилдим салом,  
Ҳақ Мустафо амонатин қилинг инъом,  
Ўшал вақтда минг бир зикрин қилдим тамом,  
Нафсим ўлуб ломаконга оштим мано.

Ривоятларга кўра, Расули акрам Муҳаммад алайҳиссалом 63 ёшида фоний дунёдан боқий дунёга рихлат этиш олдидан асҳобларини чақириб: «Қай бирингиз омонатимни (ислом дини рамзини) келгуси издошларига еткизгайсиз?»—деб сўраганлар. Шунда авлиё Арслон Боб бу юмушни зиммасига олган. Ривоятга кўра, ўша пайтда сайёҳ дарвеш (қаландар) Арслон Боб уч юз ёшга кириб, дунёдаги ўттиз уч хил дин билан танишиб, шулар орасидан ислом динини танлаган экан. Пайғамбар с.а.в. шундан сўнг омонатини Арслон Бобга топшириб, кўнгиллари тинчигач, Оллоҳ ҳузурига йўл олган экан. Орадан 500 йил ўтганида ҳазрати Арслон Боб чўлда кетаётиб етти ёшли Аҳмад Яссавийни учратган. Гўдак Аҳмад авлиё Арслон Бобни таниб: «Устоз, менинг омонатимни беринг!»— деб сўраган экан.

Ушбу ривоятда теран мажозий маъно бор. Ҳазрати Арслон Бобни бошқа биров эмас, гўдак Аҳмад Яссавий учратгани ва уни таниб, эътиқод ва иймон юкини келгуси авлодларга етказишдек оламшумул вазифани зиммасига олгани бежиз эмас, албатта. Бундай шараф кўнгли пок ва худо йўлида беғараз жасоратлар кўрсатувчи валий одамларга насиб этади. Кўнглини поклаш учун инсон, айниқса, ўзидаги сон-саноксиз иллатлардан қутулмоғи зарур. Бунинг учун одам ўзи билан ўзи олишмоғи, нафс ва ғараз, кибру ҳаво, тамагирлик аждарларини енгмоғи зарур. Ўз-ўзига аёвсиз танқидий назар билан қараб, ўзига қатъий таънаю дашномлар бермоғи даркор.

Нодонларга эсиз сўзум, ҳайф ҳикмат,  
Одамман деб белин боғлар, қони ҳиммат?  
Дунё учун бир-бирига қилмас шафқат,  
Золимларга асир бўлуб ўлдим мано.

Золимларни шиква қилма, золим — ўзунг.  
Хўюнг — риё, таъсир қилмас халққа сўзунг.  
Дунё молин тўло бердим, тўлмас кўзунг,  
Ҳовосларни сижжин ичра солдим мано.

«Девони ҳикматда айтилишича, ёш Аҳмад пири Арслон Бобни дафн этгач, дунё кезиш учун олис йўлга отланади. Ислом динининг Шарқдаги маёғи Бухорои шариф Аҳмадни ўзига тортар эди. Овруполиклар ўша вақтлардаёқ бу шаҳарни иккинчи Румо (Рим) деб атардилар. Бухорода замонасининг энг буюк алломаларидан шайх Юсуф Ҳамадоний шогирдларига сабоқ берарди. Уни зиёрат қилишга Бухорога етти иқлим дарвешлари излаб келар эдилар. Сўфийлар устози Юсуф Ҳамадонийнинг шогирдлари бениҳоя кўп эди.

Ислом динида сўфийлик оқими, дарвешлар пайғамбар замонасидаёқ вужудга келган. Сўфийлар шариат қоидаларини ўрганиб,бу билан чекланмай, яна маърифат ва ҳақиқатга, ҳаққа етишга интилар эдилар. Сўфийлар тариқатида тақвога катта эътибор бе-рилларди. Зухд ва тақво — кўнглини фоний дунё гуноҳларидан, ғараз, тамаларидан тозалаш ва Худо буюрганга амал қилиб, Оллоҳ маън этган ишлардан сақланиш демакдир. Сўфийлар фикрича, илоҳий ишқ ҳар қандай ғаразли манфаатлардан холи бўлиши зарур. Тасаввуф таълимотига кўра, борлиқдаги ҳамма хилқатларда, хусусан, одамзодда ҳам илоҳий зарралар бор, сўфийнинг мақсади — кўнглидаги илоҳий зарраларни узоқ ва машаққатли покланиш йўлидан бориб, яна Оллоҳга қайтаришдан иборат.

Аммо сўфийлик оқимлари яхлит, бир бутун ва бир хил эмас, балки турличадир. Зиддиятли

фикрлар ранг-баранглигидан иборатлиги туфайли у ўз тараққиёти давомида кўп машаққатларга, қийинчиликларга учради. Айниқса, уларнинг Оллоҳ жамолига муяссар бўлиб, унга қўшилиб кетиш ҳақидаги таълимоти жуда катта куфр, осийлик, шаккоклик саналарди. Ҳаққа етишиш деган тушунча ҳам турлича талқин этиларди. Ана шундай куфру гуноҳга ботган мутасаввуфлардан бири Мансур Халлож шариат қозилари, ислом дини арбоблари ва халифалик томонидан таъқиб этилди. Гап шундаки, кимлардир шайх Ҳусайн Мансур Халлож ҳар кеча ўз уйида шогирдлари, издошларини тўплаб, ўзини Худо чоғлаб, шубҳали суҳбатлар қилар экан, деган чакув етказган. Шу, чакувга биноан соқчилар унинг уйини ўраб олиб, ҳамма суҳбатдошларини ҳибс этиб, Бағдод зиндонига қамашган. Биринчи сўроқ пайтидаёқ шогирдлари шайх Ҳусайнни Худо даражасида биламиз, унга сажда қиламиз, у само сирларини бизга ўргатади, деган куфр гапларни айтишган. Бу гапларни Мансур Халлож рад этиб: «Мен ўзимни Худо ёки пайғамбар деб билишимдан Худонинг ўзи асрасин!» деган экан. Алишер Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида ёзишича, Жунайд Бағдодийнинг эшигини тақиллатган Мансур Халлож: «Кимсан?» деган саволга «Ҳақман», деб жавоб берган, Жўнайд Бағдодий унга: «Сен Ҳақ эмассан, лекин Ҳақни билурсан», деган экан.

Хуллас, Мансур Халложга оғир айб қўйилиб, мақтал (эшафот) майдонига олиб борилган. Мусулмонлар йўлда уни тошбўрон қилганлар. Шайх уларнинг бу ишидан ғазабланмай: «Эй, Худо, булар не қилаётганини ўзлари билмайди, уларни кечиргин!»— дейди. Шайхнинг бир қўлини чопиб ташлаганларида, у: «Занжирбанд одамнинг қўлидан жудо қилиш осон, лекин фозиллигини тор-тиб олиш жуда мушкул санъатдир!»— дейди. Жаллод Халложнинг яна бир қўлини чопиб ташлагач, у тирсақларидаги қонни бир-бирига суртиб: «Оллоҳга ишқимнинг исботи учун қоним билан таҳорат қилмоқдамен!»—дейди. Сўнг у қонли тирсагини яноғига суртиб: «Одамлар мени кўркувдан ранги оқарди, демасин, бу дунёни қизарган юз билан тарк этмоқдаман!» дейди. Шайхнинг оёқларини ҳам кесиб ташлагач, у истехзо билан: «Менинг яна икки таянчим бор: бири — менинг Худога ишқим, иккинчиси — Худонинг менга бўлган ишқи! Мана шулар охиратда менга таянч бўлғуси, шу таянчларимни чопиб ташлаш қўлларингиздан келмас!» дейди. Мансур Халлож ана шу тариқа фожиона қатл этилди. (Навоийнинг ёзишича, «Шайх Шублий дебтурлар: «Улча ул (Халлож) деди, мен ҳам дерман. Аммо мени телбалик қутқарди ва ани ақл гирифтор қилди».)

Аммо Халлож таълимоти тез унутулиб кетмади. Издошлари унинг шуҳратини жаҳонга ёйиб, ҳақиқат байроғига айлантиришди. Халложнинг ана шундай издошларидан бири машойихлар устози Хожа Юсуф Ҳамадоний эди (Навоий ёзишича, Бухорода улкан тасаввуф мактабини яратган Юсуф Ҳамадонийнинг минглаб шогирдлари орасида Аҳмад Яссавий, Хожа Абдулҳолик Гиждувоний, Абдуллоҳ Барқий, Ҳасан Оидоқий ва бошқалар бор эди).

Аҳмад Яссавий «Девони ҳикмат»да тасаввуф пири Мансур Халлож аҳволини бундай байтларда шарҳ этади:

Айтмагил «анал-Ҳақ» деб, кофир бўлдунг Мансур деб,  
 Қуръон ичра булдур деб, ўлдурдилар тош отиб.  
 Ривоятлар битилди, ҳолин ани билмади,  
 Мансурдек авлиёни қўйдилар дорға осиб.

Кулин кўкка совурди, элтиб дарёга солди,  
 Завқ дарёси мавж урди, оқди дарё қайношиб.  
 Ўшал кун ул дарё қилди афғон вовайло,  
 Ошиқларға, Худоё, қилгил дийдоринг насиб...

Бундай фикрларга келиш учун Аҳмад Яссавий узоқ ва машаққатли муридлик — шогирдлик йўлларини босиб ўтди ва сўфий-дарвешлар пирига айланди. Юқорида айтганимиздек, Аҳмад Яссавий шайх Юсуф Ҳамадонийга шогирд эди.

Етти иқлимга донғи кетган Юсуф Ҳамадоний 95 йил умр кўриб, 38 марта Мовароуннаҳр ҳудудидан пою пиёда Каъба зиёратига борган эди. Юсуф Ҳамадонийни пир тутган муридлардан 213 таси машхур шайхлар бўлиб етишиб, Бухородагина эмас, балки Дамашк, Ҳирот, Марв, Бағдод ва Қоҳира шаҳар, вилоятларида софлик, сўфийликни тарғиб қилар эдилар. Юсуф Ҳамадоний ҳақида Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да бундай ёзади: «Олим ва имоми раббоний ва орифи соҳиб-аҳвол вал-мавоҳибул жазила вал-каромат вал-мақомату-й-жамила. Ибтидода Бағдодга борди ва Шайх Абул-Исҳоқ Шерозий мажлисида мулозамат қилди ва иш юқорилашди ва фикҳ илмида ва ўзга илмда, ҳусусан, назар илмида фоик бўлди. Тасаввуфда интисоби шайх Абу Али Фарюмадийгадур ва дебетурларки шайх Абдулла Жувайний ва шайх Ҳасан Симноний била суҳбат тутубтур»: Аҳмад Яссавий мазкур шайх Юсуф Ҳамадоний шогирдларидан ва хулафоси (ўринбосарлари)дан эрди. Шайх Юсуф Ҳамадоний шогирдларига тасаввуф, ҳаққа етишиш сирларини ўргатар экан, ёмон ишлардан тийилиш, тавба-тазарру, сабот ва сабр, софдиллик, фақирлик ва дунё (молу мансаб)дан этак силкиш фазилатларига эътиборни қаратди.

Шайх Ҳасан Басрийнинг ривоят қилишича, бир куни Расули акрам с.а.в. яқин сафдошларидан Али ибн Абу Толиб, Абу Бакр Сиддик, Умар ибнул Хаттоб, Усмон ибнул Аффон ва Онас ибнул Маликни ҳузурига чорлаб, уларга «Қуръон»нинг 13, 18, 33-суралари асосида зикр пайтида Оллоҳни қандай шарафлаш сирларини ўргатган, Мутасаввифлар шариат, маърифат мақомларидан ўтгач, ҳақ-ҳақиқатга яқинлашадилар. Юсуф Ҳамадонийнинг айтишича, пайғамбар Муҳаммад алайҳиссалом шогирдлари билан дуруд ва зикр тушиш пайтида хонагоҳ эшиги ёпиқ турган. Баъзиларнинг айтишича, хонагоҳ эшиги очик, аммо ичкари қоронғу бўлган. Мутасаввифлар фақир киши панада, дегандай, бирор нарса тамаъида у ёқ-бу ёққа бош эгиб бормайдилар. Улар ўзларини садаф ичидаги гавҳарга ўхшатадилар. Ҳеч нарсадан тамаълари йўқлигидан хирқа (чопон) ларининг энглари жуда узун бўлиб, кўллари беркинган бўларди.

Шундай қилиб, Аҳмад Яссавий йигирма ёшигача Бухорода ва бошқа шаҳар, вилоятларда илм-маърифат ўрганди. Ўзида барча инсонларга хос хилма-хил иллатлардан қутулишга интилди.

Пири муғон Ҳақ Мустафо бешак, билинг,  
Қайда борсанг васфин айтиб, таъзим қилинг.  
Дуруд айтиб, Мустафога уммат бўлинг,  
Ул сабабдин олтмиш учда кирдим ерга.

Ун тўққузда етмиш мақом зоҳир бўлди,  
Зикрин айтиб, ичу тошим Тоҳир бўлди.  
Қайда борсам Хизр бобом ҳозир бўлди,  
Гавс-ул-ғиёс май ичурди, тўйдим мано.

Ёшим етди йигирмага, ўтдим мақом,  
Биҳамдиллоҳ, пир хизматин қилдим тамом.  
Дунёдаги курту кушлар қилди салом,  
Ул сабабдин ҳаққа ёвуқ бўлдим мано.

Аҳмад Яссавий мутасаввифлар қондасига кўра, илм-маърифат ҳосил қилиб, иршод олганидан кейин ҳам фақирлик йўлини танлаб, бирор ерда муқим уй-жой қилмай, шаҳарма-шаҳар, кишлоқма-кишлоқ юриб, халқни, ҳукмдорларни иймон, эътиқодга, инсоф-диёнатга, мардлик-эранликка даъват қилган.

Эй беҳабар, ишқ аҳлидин баён сўрма,  
Дард истагил, ишқ дардига дармон сўрма.  
Ошиқ бўлсанг, зоҳидлардин нишон сўрма,  
Бу йўлларда ошиқ ўлса товони йўк.

Зоҳид бўлма, обид бўлма, ошиқ бўлғил,  
Меҳнат тортиб ишқ йўлида содиқ бўлғил.  
Нафсни тийиб, даргоҳига лойиқ бўлғил,  
Ишқсизларни ҳам жони йўқ, имони йўқ.

Бу ерда Аҳмад Яссавий зуҳд, тақвони юзаки тушунган, илмига амал қилмайдиган зоҳидларни қоралайди. (Кейинчалик, Навоий ҳам ана шундай юзаки зоҳидларни қоралаган.) Аслида сўфийлар орасида ҳам ўзларини авлиё кўрсатиб, софман деб мақтаниб, нопок ишлар қиладиган риёкорлари оз эмасди. Хожа Аҳмад Яссавий «Ҳикматлар»да маънавий устози Арслон Боб сўзларини эслатиб, ана шундай тамаъгир диндорларни қаттиқ қоралайди:

Толибман деб айтурлар, валлох, биллох, ноинсоф,  
Номаҳрамға боқарлар, кўзларида йўқ инсоф,  
Киши молин ерлар, чун диллари эмас соф,  
Арслон бобом сўзларин эшитингиз, табаррук.

Пир хизматин қилдик деб, толибман деб юрарлар,  
Ебон ҳаром-ҳаришни, кулбориға урарлар,  
Кўзларида ғами йўқ, ҳалқа ичра кирарлар,  
Арслон бобом сўзларин эшитингиз, табаррук.

«Девони ҳикмат» асосида Яссавий ҳаётини ўрганиш шуни кўрсатадики, Қул Хожа Аҳмад фақат йирик дин арбоби бўлибгина қолмай, ажойиб шоир ва буюк мутафаккир файласуф ҳамдир.

Унинг ўз атрофидаги ҳаёт мураккабликлари ва зиддиятлари ҳақидаги кузатишлари ғоят нозик ва теран мушоҳадаларга бойлиги билан ажралиб туради. Бир замонлар гуллаб-яшнаган, илму урфон юксакликка етишган Бухорода ҳам, унинг атрофларида ҳам шоҳлар ва ҳокимлар, вазирлар ва ҳатто олимлардан ҳиммат, маърифат, инсоф-диёнат йўқолиб бораётгани шоирни қаттиқ ташвишга солади.

Дунё менинг деганлар, жаҳон молин олғонлар,  
Каркас қушдек бўлибон ул ҳаромға ботмишлар.

\* \* \*

Аҳли дунё, халқимизда саховат йўқ,  
Подшоҳларда, вазирларда адолат йўқ.  
Дарвешларнинг дуосида ижобат йўқ,  
Турлук бало халқ устига ёғди, дўстлар.

\* \* \*

На онода раҳм қолди, на отода,  
Оға-ини бир-бириға можарода.  
Мукулмонлик даъво қилур, ичар бода,  
Мастлик билан қариндошин топди, кўрунг.

Нокас, хасис, бедиёнат қуллар ҳоким,  
Манманлик ҳаддин ошиб бўлди золим,  
Халқ ичинда хор бўлдилар дарвеш, олим,  
Ҳимояти халқни кофир бўлди, кўрунг.

Кўриниб турибдики, Аҳмад Яссавий тарки дунё қилган хужранишин эмас, балки ҳаётнинг

барча ноҳақликларидан, барча ижтимоий ҳодисалардан тўлқинланувчи нозик қалб эгаси, руҳан бой, комил инсон эди. Тарихдан маълумки, Аҳмад Яссавий халқ орасида катта шуҳрат топган, камбағал, ғарибларнинг ҳимоячиси эди. Бухорода пири муршиди Юсуф Ҳамадоний қазо қилгач, халифларидан энг етуги сифатида солиқлар (сулук) етакчиси бўлиб қолди. (Кейинроқ, Яссавий ғойибот даъватига кўра, шогирдларнинг мутобаатини (тобелигини) Хожа Абдулхолик Гиждувонийга қолдириб, ўзи Туркистонга кетади.) Ҳаётнинг барча тамаъларидан, ғаразларидан узоқликда, покдомонликда Хожа Аҳмад ҳаққа етишган валийлардан эди. У, энг кўп обрў, шуҳрат ортирган пайтларида ҳам фақирона кийинар, ғарибларча еб-ичар, аввалгидан кўпроқ тиловат ва ибодат қилар эди.

Аммо, ўша замонларда ҳам руҳонийлар орасида бадавлат муридлар ҳисобига мол-дунё ортирадиган тамагир шайхлар, пирлар топилар эди. Аҳмад Яссавий ана шундай риёкор шайхларни кескин танқид қилади. Хожа Аҳмаднинг бизгача етиб келган «Расоил» («Рисолалар») асарида бундай фикрларни ўқиймиз:

«Охир замон келганида шундай осий ва хофий шайхлар чиқадурки, алар шайтон алайҳил-ллаънага устозлик қилурлар, барча халқ уларга (ипсиз) боғланурлар ва алар фирибгарлик ила муридларни овлаюрлар. Ушал осий шайхлар муридларидан мол-пул ундирурлар ва аларнинг кўнгиллари куфру залолатдан қутулолмас. Андоқ пирлар кофир ва золимларга хайрихоҳ бўлурлар ва совға-салом бермаганларни писанд этмаслар ва алар учун шариат қонунларининг қадри сариқ чақача бўлмас. Андоғ пирлар номаҳрам аёлларга кўз олайтурурлар ва гуноҳ ишлар қилурлар ва яна Худои таоло марҳаматига умид боғлаюрлар. Андоғ пирлар чин шайхларга нафрат билан қарарлар, аларнинг шогирдлари залолат-ойин ва ўзлари хоин бўлурлар. Ва яна алар хорлик ва кўзда ёш ила муридларининг уйларига бош уриб, хайр-садақа талаб қилурлар ва агар муридлари алар тилаган нарсаларни бермасалар, сўкиб, қарғаб, «сендан юз ўгирурман, Худо ҳам сендан юз ўгирур, деб дўқ ва пўписа қилурлар».

Аҳмад Яссавий «Расоил» асарида қодир холиққа ҳам, ожиз халойиққа ҳам садоқатли Худо суйган чин сўфийлар ва шайхлар қандай йўллардан боришлари зарурлигини тушунтириб шундай ёзади: «Чин шайх олган садақаларини шунга эҳтиёж сезган муҳтожларга ва ғарибларга улашур. Мабодо олган садақаларини ўз нафсига ишлатса, ит теккан таомдай ҳаром бўлур. Агар закотга олган матоҳидан либос тикиб, ўзи кийса, рўза намози Худо даргоҳида қабул бўлмас. Агар шайх олган садақаларини ўзи еса, охиратда Ҳақ таоло унга дўзахда турли азоблар берур. Андоғ шайхларга қўл берган муридлар ҳам кофир бўлурлар. Охир замонда мундоғ лаънаткорда шайхлар кўпаюр, улар кўзгаган ғалаёнлар Дажжол ғалаёнларидан ортиқ бўлур. Мундоғ шайхлар шариатга ва тариқатга ва ҳақиқатга ва маърифатга хиёнат қилурлар...»

Аҳмад Яссавий ҳикматлари, ўғит-насихатлари шогирдлару барча халойиққа тез етиб борар ва таъсир кўрсатарди. Чин мусулмон шайх ва сўфийлар шоирга хайрихоҳлик ва эҳтиром билан қарар эдилар. Хожанинг «Расоил» каби асарлари Бухородагина эмас, балки Туронзамин ва ундан ташқарида ҳам кенг тарқалган эди. Тарихчилар гувоҳлик беришича, Қуръони карим ва Суннат пайғамбар ҳадисларидан кейин Аҳмад Яссавий ҳикматлари энг кўп шуҳрат топган эди. Бу асарларида Хожа руҳоний устоз-пир бўлибгина қолмай, муридларидан ташқари, барча давлат арбобларига муносиб, ҳалол ва адолатли яшаш йўлларини ўргатарди. Шеърый ҳикматларида орифлар султони халқ ҳаётига доир барча долзарб, муҳим муаммоларга фаол муносабатини билдирарди. Хусусан, шоир мусулмонларга, ғайри миллат вакилларига ҳам озор берманг, деган пайғамбар сўзларини эслатарди.

Суннат эрмиш кофир бўлса берма озор,  
Кўнгли қаттиқ дилозордан худо безор.

\* \* \*

Бу дунёда югрук отға минғучилар,  
Ҳарб кунда муборизлик қилғучилар,  
Олмос-пўлот қилич-қурни чорғучилар,  
Ажал келса бегу хонни қўймас эрмиш.

Банда неча ёш яшаса ўлмаги бор,  
Кўрар кўзга бир кун туфроғ тўлмаги бор.  
Бу дунёда сафар қилгон келмаги бор,  
Охиратға сафар қилгон келмас эрмиш.

Бундан 800 йил муқаддам валийлар султони Аҳмад Яссавий шундай оддий ва доно сўзларни айтган эди. Ул зот бу сўзларни замондошларига қарата айтган бўлсада, булар бизнинг кунларда ҳам замонавий жаранглайди. Ҳар қандай куч-қудрати, мол-давлати бўлса ҳам, охири бир кун ўлишини билмаган одамлар ўзаро низолашадилар, мол-дунё талашадилар. Қорабоғда, Осетияда, Фарғонада, Ўш ва Ўзганда, Болтиқбўйида хунрезликлар қиладилар. Утган 800 йил давомида иисониятнинг заррача ақли ўсмаганга ўхшайди. Аслида бу ёвузликларни халқларни алдайдиган дажжолсифат «раҳнамолар» уюштирадилар. Аммо, ўзгаларни алдаб, мол-дунё йиғувчи баднафслар ҳам халқ орасида камми? Шундай кезларда Хожа Аҳмад Яссавий ҳикматларига қайта-қайта мурожаат этиш эҳтиёжи сезилади.

Хожа Аҳмад Яссавий шеърларидагина эмас, амалда ҳам адолатли ва мардона иш тутар эди.

У, Бухорода, чексиз муридлари, шогирдлари орасида ҳурмат-иззатда яшаётганига қарамай, илоҳий даъват билан ёлғизликни ихтиёр етди ва Туркистон сари отланиб, Ясси шаҳридаги мозорда ер остига кириб яшади. Ривоятларга кўра, сарҳалқайи силсилаин машойихи турк Аҳмад Яссавий ўз устозлари Арслон Боб ва Юсуф Ҳамадонийга ҳам устоз саналган, шарият ва ҳақиқатда энг комил инсон — пайғамбар Муҳаммад алайҳиссалом 63 ёшда вафот этганига мотам тутиш учун шу ишни қилган, дейдилар. Ҳикматларда ҳам шунга яқин фикр бор:

Олтмиш учда нидо келди, кул, ерга кир,  
Ҳам жонинг мен, жонинг мен, жонингни бер,  
«Ху» шамширин қўлга олиб нафсингни кир,  
Биру борим, дийдорингни кўрарманму?

\* \* \*

Кул Хожа Аҳмад сўзлагани Ҳақни (нг) ёди,  
Эшитмаган дўстларига қолсун панди,  
Ғурбатланиб ўз шаҳрига қайтиб ёнди,  
Туркистонда мозор бўлиб қолдим мано.

Аслида ҳам Аҳмад Яссавий 1103 йилда туғилиб, 1166 йили вафот этган, деган фикр бор. Аммо баъзи ривоятларда уни 130 йил яшаган, дейишади. (Туркияда нашр этилган мўътабар «Ислом қомуси»да Аҳмад Яссавий Бухородан 1160-йили кетгани айтилади.)

Фикримизни ойдинлаштириш учун Али Сафийнинг «Рашаҳот айнул ҳаёт» китобидаги қуйидаги парчага ҳам эътибор бермоқ керакка ўхшайди: «Бу хонадон машойихлари қадасоллоху арвоҳаҳумнинг мутаххирларидан баъзисининг рисоласида мазкурдирким, Хожа Абдуллоҳ Барақий ва Хожа Ҳасаннинг (бу зотлар Ҳамадонийнинг аввалги икки халифаси) вафотларидан сўнг вақтеким, навбати хилофат Хожа Аҳмад Яссавийга етушди, Бухорода халқни даъват этмоққа машғул бўлдилар. Неча вақтлардин сўнг аларга ишорати ғайбий бўлиб, Туркистон тарафга азимат этдилар». Агар Хожа Ҳасан Ондоқийнинг вафотлари рамазон ойининг йигирма олтисида, сана беш юз эллик иккида (мелодий тахминан 1157—58-йиллар) рўй берганини ва Яссавий яна бир-икки йил Бухорода қолганини инобатга олсак, қомусда

келтирилган сана тўғрилигига ишонч ҳосил қиламиз.

Ривоятлар замирида ҳақиқат борлиги шубҳасиз. Азиз-авлиёларнинг моддий ҳаёти эмас, руҳий ҳаёти асосий эканини назарда тутсак, унинг руҳи ҳамон яшаётганини эътироф этишимиз керак. Бу табаррук зотнинг валийлиги ҳам шундай ноёб ва покиза руҳ соҳиби эканлигида-ку!

Хожа Аҳмаднинг 63 ёшида Яссиди ер остига кирган вақтидан унинг ҳаётида сифат жиҳатдан янги ҳаёти бошланади. Бу ердаги ҳаёт ўзгача вақт қонуниятлари асосида кечади. Бу дунё ташвишларидан қутулиб, фақат илоҳий, руҳий оламда яшаш барчага ҳам насиб этавермайди. (Бундай олий ҳолатни Яссавий ҳадиси шарифга асосланиб, «ўлмаи туриб ўлиш» («Мўта ло тамўтад») деб атайди. Бундай одам моддий ҳаёт чегарасидан ўтиб, нури Муҳаммадийга яқинлашади. Бундай авлиё энди сўфий дарвешлардай жарангли зикр билан шуғулланмай, дилида тоат-ибодат қилади. Валий Оллоҳ жамолини ўзидан фақат жон пардасигина тўсиб турганини англайди.

Аҳмад Яссавий («Расоил»да) инсон кўкрагида беш гунбаз борлигини айтади: 1) қалб ёки кўнгил (чап кўкракдан икки енлик пастда); 2) руҳ (ўнг кўкракдан икки энлик пастда); 3) сирр (қалбнинг юқорисида); 4) хофий, яъни махфийлик (гунбази); 5) ихфо, яъни эзгулик гунбази. Демак, Аҳмад Яссавий руҳий оламнинг барча гунбазларини дилига жо этган. Энди унинг Ҳақ таоло билан мулоқот қилишига кундалик икир-чикир ташвишлар халал беролмайди. Донишманд «Девони ҳикмат»да шунинг учун «Ҳақнинг сўзини эмас, ўзини бил», дейди.

Чин ошиқлар доим тирик ўлган эмиш,  
Арвоҳлари ер остига кирган эмиш,  
Зоҳид, обид бу маъдони билган эмиш,  
Чин ошиқлар халойикни Хизри бўлгай.

Хожа Аҳмад Бухородан она юрти Туркистонга қайтиб, ер остидаги хужрага кириб яшай бошлагани хабари тез орада чўл ўлкасининг олис гўшаларигача маълум бўлди. Шу кундан бошлаб ёшу қари бу табаррук зотни зиёрат қилиб, этагини ўпиш, ҳақ сиррини сўраб билиш учун дарёдай оқиб кела бошлади. Аммо шайх Аҳмад улар қошига фақат онда-сонда чиқар ва ўнгитларини айтар эди. Кўп вақтини ер остида тоат-ибодат билан ўтказарди. Олий руҳий олам сирларига етишгани учун у нафсидан, кибру ҳаводан кечган эди. Қуйидаги байтларда буни яққол кўриш мумкин:

Жондан кечган чин ошиқлар дунё демас,  
Нафси ўлук, обу таом ғамин емас.  
Бу дунёда суду зиён бўлса билмас,  
Дунё келиб, жилва қилса боқғони йўк,

Айни вақтда шоир ўзини ўзгалардан устун қўймайди, валийман деб, кибру ҳавога берилмайди, аксинча, ўзига танқидий руҳ билан қарайди. Ўзини ва ўзгаларни камтаринликка қақиради.

Йўлдан чиқиб озганимни билмадим мен,  
Ҳақ сўзини қулоғимга олмадим мен,  
Бу дунёдан кетаримни билмадим мен,  
Сўрар бўлса мен қул анда не қилгайман?

Айрим манбаларда Аҳмад Яссавий 4400, бошқа манбаларда 9900 ҳикмат айтган дейишади. (Шоирнинг ўзи девонида «Тўрт минг тўрт юз ҳикмат айтдим, ҳақдин фармон», дейди. Иброҳим Ҳаққуловнинг ёзишича, турк олими Комил Эраслон бу рақамни кейинги шоирлар тўқиган, деган фикрни айтади.) Бизнингча ҳам, 4400 рақами рамзий маънода ишлатилган. Аслида гап шоир ҳикматларининг сониди эмас, мазмунидир.



Мақбара биносининг асосий пештоқи жануби шарқ, яъни қибла томонга қаратиб қурилган. Ён тарафдаги пештоқлар шунга мувофиқ жануби ғарб ва шимоли шарқ тарафга қараган. Марказий дахма ғиштин гумбазининг бўйламаси 18,2 газга боради.

Ҳазрати султон Аҳмад Яссавий хоки устида қад кўтарган ушбу мақбарани муҳташамлиги жиҳатидан дунёда нодир саналувчи Мисрдаги Хеопс эхромига ва Ҳиндистоннинг Агра шаҳри шоҳ Жаҳон қурдирган Мумтоз Маҳал (ёки Тожмаҳал) мақбарасига қиёслаш мумкин. Аммо ҳар йили дунёнинг ҳамма бурчакларидан Туркистонга минглаб ва ўн минглаб зиёратчилар мақбаранинг муҳташамлиги учун эмас, балки Аҳмад Яссавийнинг табаррук хотираси учун келадилар. Қейинги вақтларда Яссавий каби нодир осори атиқалар қайтариб берилганидан сўнг бу ерга келувчи зиёратчилар оқими янада кўпайди.

Амир Темурнинг авлиё Хожа Аҳмад Яссавий мақбарасини қурдириш тарихига доир бир қанча ривоятлар бор. Бир ривоятда айтилишича, «Соҳибқирон Олтин Ўрда хонларининг енгиб, уларнинг ерларини фатҳ этгач, мўғул хонлари билан яхши муносабат ўрнатиш мақсадида вилоят ҳокими Хизр Хўжа хоннинг қизи малика Тугал (ёки Тўқал) хонимга уйланишга аҳд қилган. Самарқандда келинни кутиб олиш учун жуда ҳашаматли бир боғ барпо этилиб, унга боғ! Дилкушо деб ном берилган. Тўйга ҳамма тайёргарлик тахт бўлгач, Амир Темур келинни кутиб олиш учун Чиноз ўрлигига, сўнг Ясси шаҳрига борган ва у ерда намоз ўқиб, Қуръон тиловат қилган. Сўнг авлиё Хожа Аҳмад Яссавий мозори устига муҳташам мақбара қуришга фармони олий берган. Машҳур тарихчи Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома»сида ҳам бу улуғ воқеа ҳақида қуйидагилар ёзилган: «Унинг гумбазини шундай бунёд этсинларки, айланаси юз ўттиз газ ва ўз чизиғи қарийб қирқ газ келсин. Қурилиш тамом бўлгач, баландлиги ҳам ўзига муносиб тарзда кўтарилсин, девору куббаси кошинлар ила безатилсин, эшиги етти хил маъдан қотишмасидан тайёрлансин, ўртасида бир ҳовуз барпо этиб, унинг юзини ҳам етти маъдан қотишмасидан қопласинлар. Қабр устига қўйиш учун табризий мраммар келтирсинлар, уни нозиклик билан тарашласинлар ва ажойиб нақшлар-ла безасинлар». Қурилишга мутасадди этиб мавлоно Убайдуллоҳ тайинланган. Яна шу асарда ҳазрати Хожа Аҳмад Яссавий мазоротида Ясси атрофидаги дала, боғ ва анҳорларни вақф қилиб, хатвасиқа ила берилгани айтилади. Яссавий мачитининг мутавалийси ҳазрат Дарвеш Али имомлигида хутба-намоз ўқилгач, бинокор усталар мақбара биносини қуриш учун дарҳол ишга киришдилар. Аммо, эртасига эрталаб келиб қарасалар, кеча қурилган мақбара биноси ғойиб бўлибдир. Бу кун ҳам яна намоз-тиловат ўқилиб, яна бинони тикладилар. Учинчи кун келиб қарасалар яна бино йўқ бўлиб қолибди. Шундан сўнг уламо ва шайхлар йиғилиб, нима қилиш керак, деб маслаҳатлашадилар. Доно одамлардан бири бундай маслаҳат беради: «Азизлар, валий мазорида бизга йўл очилмаётганига сабаб — биз ота-боболаримиз удумларини унутиб қўйганимиздир. Аслида аجدодларимиз конунига кўра ишни Хожа Аҳмаднинг пири ҳазрат Арслон Боб мазоридан бошлашимиз керак эди», деб маслаҳат берди. Алқисса, бинокор усталар шундай қилишди. Улар Шавлдор қишлоғи (ҳозирги Чимкент вилоятининг Қизилқум тумани)га бориб, ҳазрати Арслон Боб мазорида чиройли сағана қуриб битказдилар Бу билан одамлар Аҳмад Яссавий устозининг руҳини хотирлаб, зиёратчиларни ҳам севинтирдилар. Шундан сўнг улар Туркистонга қайтиб, Аҳмад Яссавий мақбарасини қуришга киришдилар. Уч йил давомида муҳташам бинони тамомлаб, ташқи деворларга ва дахма устидаги қобирғали гумбазларга сайқал беришга киришдилар. Пештоқини эса қуриб битказишга улгуролмадилар.

Яссавий мақбарасидаги яна бир ажойибот зиёратчилар эътиборини тортади. Соҳибқирон Темур фармони билан масжид ва хонагоҳ дарвешлари ва зиёратчилар учун 60 челақ сув сиғадиган катта дошқозон ясалган. Оғирлиги 2 тонна, четининг айланаси 2,75 газ келадиган, етти хил металл: темир, рух, қўрғошин, қалай, қизил мис, кумуш ва олтин қоришмасидан ясалган мазкур қозон табризлик оҳангар уста Абдул Азиз ибн Шарафиддин ва унинг шогирдлари қўли билан ясалган. Бу қозонга ўхшаш нодир ажойибот дунёнинг бошқа ҳеч бир

диёрида учрамайди. Байрам, ҳайит (ийд) кунлари Яссавий мачитига сон-саноксиз ибодат қилувчилар келганида, бу қозонга шу мақбара остидан чиқадиган муқаддас булоқ сувидан тўлдириб, одамларга улашилган. Зиёратчилар кўнгиллари покланиб, касалликлардан фориғ бўлиб кетишган.

Муқаддас қадамжонинг ороми 1864 йили чор босқинчилари томонидан бузилиши ҳеч қандай ақлга сиғмайди. Генерал Черняев бошчилигидаги чор аскарларининг мустамлакачилик юришида қатнашган полковник Верёвкин мақбарага қарата артиллериядан ўқ узишга буйруқ беради. Тўп излари битмас чандиқ мисоли унинг деворларида сақланиб қолган. Чор ҳукумати қадамжони таъмирлаш учун анчагина маблағ ажратади. Лекин пул билан оғир асоратни бутунлай битказиш мумкинми?!

Камина ҳам 1990 йилнинг декабрида Аҳмад Яссавий мақбарасида ўтган халқаро бир анжуманда қатнашиш шарафига муяссар бўлдим. Ушбу анжуманда ЮНЕСКОнинг «Буюк ипак йўлидаги маданий алоқалар: Аҳмад Яссавий олами» дастурномасига кўра дунёнинг йигирма беш мамлакати вакиллари қатнашдилар. Мақбаранинг меҳроби олдида Қуръон тиловат қилинди. Мен ҳам тиловатга қўшилиб, савобга дохил бўлдим. Имоним комилки, Туркистондаги бу муқаддас даргоҳга келган ҳар бир покдил инсон ўзини бахтиёр ҳис этади.